

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**“Особливості розвитку фонематичного контролю у дітей з
фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення у двомовних
сім'ях ”**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M23 з
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Софія КУЗИК

Керівник:
Оксана ТКАЧ,
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри логопедії та
спеціальних методик

Рецензент:
Тетяна ДОКУЧИНА,
кандидат педагогічних наук, доцент

м. Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОНЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ У ДІТЕЙ З ФОНЕТИКО- ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ	7
1.1. Сутність термінів «фонематичний контроль», «фонематичний слух» та їх роль у мовленнєвому розвитку	7
1.2. Гіперактивність як предмет психолого-медико-педагогічного дослідження	13
1.3. Двомовність як соціокультурний та мовний феномен нашого суспільства.....	18
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ В ДІТЕЙ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ , ЩО ВИХОВУЮТЬСЯ У ДВОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	29
2.1. Аналіз методів оцінювання впливу двомовного середовища на формування фонематичного контролю у молодшого школяра з ФФНМ	29
2.2. Порівняльний аналіз розвитку фонематичного контролю в учнів, що виховуються в одномовних та двомовних сім'ях	37
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЯ ФОНЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ У ДІТЕЙ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДВОМОВНІСТЮ	45
3.1. Методика корекція фонематичного контролю у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення	45
3.2. Аналіз результатів корекційної роботи.....	61
3.3. Практичні рекомендації для педагогів та батьків щодо розвитку фонематичного контролю в умовах двомовності	68
Висновки	76
Список використаних джерел	79

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. У сучасних умовах двомовність є поширеним явищем, особливо в таких багатонаціональних країнах, як Україна, де в повсякденному житті родини можуть використовувати декілька мов. Проте двомовне середовище часто створює додаткові проблеми щодо розвитку мовлення дітей. Особливо важливою є проблема розвитку фонематичного контролю, а саме вміння дитини розрізняти і правильно використовувати фонemi в процесі мовленнєвої діяльності.

Одним з поширених мовленнєвих порушень у дітей є фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення (ФФНМ). Цей розлад є складним порушенням мовленнєвого розвитку, який характеризується труднощами сприймання та відтворення звуків та неправильним формуванням звукового ладу мови, що надалі може утруднити процес оволодіння читанням та письмом.

У дітей з цим порушенням виникають труднощі у розрізненні близьких за звучанням звуків (фонем), що призводить до спотворення вимови та порушення комунікації. У двомовній сім'ї ситуація ускладнюється впливом двох мовних систем, що створює додаткові труднощі для дітей з ФФНМ в процесі оволодіння мовлення.

У цьому контексті мовленнєві труднощі можуть посилюватися взаємодією двох мовних систем, кожна з яких має фонетичні особливості. Важливо, що вплив двох мов на фонематичний розвиток дитини може бути як позитивним, так і негативним.

Позитивний ефект полягає у стимуляції когнітивних функцій, гнучкості мислення та здатності швидко перемикатися між мовами.

Проте негативним аспектом є ризик змішування мовних систем, що може призвести до додаткових помилок фонематичного сприймання та вимови.

На сьогоднішній день є обмежена кількість досліджень в загальній (А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Калмикова, Н. Харченко, К. Крутій, К. Шостак,) та спеціальній педагогіці (В. Баранова, Н. Бабич, К. Тичина), що присвячених даній

проблемі в контексті двомовності. Це й зумовило необхідність більш глибокого аналізу та вивчення даної теми.

Мета дослідження: розроблення методичного забезпечення для проведення діагностики і корекції особливостей розвитку фонематичного контролю у дітей з ФФНМ, що виховуються у двомовних сім'ях.

Завдання дослідження:

1. Науково-теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з теми дослідження;
2. Характеристика особливостей становлення фонематичного контролю у дітей з типовим розвитком та ФФНМ;
3. Аналіз методичних джерел щодо методик вивчення та оцінювання рівня розвитку фонематичного контролю; адаптація діагностичних завдань для проведення констатувального дослідження;
4. Визначення труднощів розвитку фонематичного контролю у дітей з ФФНМ;
5. Розроблення комплексів корекційно-розвивальних вправ для формування фонематичного контролю в дітей з ФФНМ, що виховуються у двомовних сім'ях.

Об'єктом дослідження є розвиток фонематичного контролю в дітей з ФФНМ.

Предметом дослідження є особливості розвитку фонематичного контролю у дітей із ФФНМ в умовах двомовного середовища.

Гіпотеза дослідження: розвиток фонематичного контролю у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мови (ФФНМ) у двомовних сім'ях буде ефективним за дотримання таких умов:

1. поетапна робота з розвитку фонематичного контролю: поступовий розвиток фонематичних навичок з урахуванням особливостей двомовного середовища та потреб дітей з ФФНМ, що сприятиме правильному сприйняттю та відтворенню звуків обох мов;

2. наскрізна та систематична робота на всіх етапах навчання: планомірна та безперервна робота на фонематичним сприйманням та вимовою на всіх уроках, зокрема з розвитку мови, з обов'язковим акцентом на виправлення помилок двома мовами;

3. готовність та компетентність педагогів та вчителя-логопеда: високий рівень професійної компетентності педагогів, які працюють з дітьми у двомовному середовищі, що включає знання методів розвитку фонематичного контролю в умовах двомовності та ФФНМ;

4. реалізація розробленої системи корекційної роботи: застосування спеціальної системи вправ та методик, розроблених для ефективного розвитку фонематичного контролю у дітей із ФФНМ у двомовних сім'ях.

У ході роботи використовувати такі **методи дослідження**: теоретичні (огляд та аналіз державних документів, концепції НУШ, психолого-педагогічної та методичної літератури, освітніх програм, підручників, висновків розробок вчителів початкових класів, систематизації теоретичного та практичного матеріалу, порівняння); емпіричні (бесіди, спостереження, аналіз шкільної документації, анкетування вчителів); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний); метод математичної обробки даних.

Експериментальна база дослідження: КЗ «Кам'янський ліцей Кам'янецької сільської ради Чернівецького району Чернівецької області».

Практичне значення дослідження. Полягає у змозі використання результатів дослідження у логопедичній практиці для розробки ефективних методів корекції фонематичних порушень у дітей із ФФНМ, які виховуються у двомовних сім'ях. Запропоновані рекомендації та вправи можуть бути застосовані в освітніх та корекційних програмах, а також у роботі вчителів-логопедів, вчителів та батьків.

Результати дослідження подано у статті «Розвиток фонематичного контролю у молодших школярів з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення в умовах двомовного середовища» (Вісник Кам'янець-Подільського

національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. Н.С. Гаврилової. Вип. 15. Кам'янець-Подільський. Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 255-267.) Вони допоможуть не лише краще зрозуміти суть проблеми, з якою стикаються такі учні, а й розробити дієві способи їх подолання, що сприятиме успішній інтеграції дитини до освітнього та соціального простору.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел (73 найменування) та додатків. Робота містить 6 таблиць та 7 рисунків. Основний зміст магістерської роботи викладено на 83 сторінках.

Висновки

У сучасних умовах двомовність є поширеним явищем, особливо в таких багатонаціональних країнах, як Україна, де в повсякденному житті родини можуть використовувати декілька мов. Важливо, що вплив двох мов на фонематичний розвиток дитини може бути як позитивним, так і негативним.

Позитивний ефект полягає у стимуляції когнітивних функцій, гнучкості мислення та здатності швидко перемикатися між мовами. Проте негативним аспектом є ризик змішування мовних систем, що може призвести до додаткових помилок фонематичного сприймання та вимови. Виникає явище інтерференції між мовами (змішування звуків із різних мов; дитина яка вивчає румунську та українську мови, може вимовляти звуки однієї мови з акцентом або артикуляцією, притаманною іншій мові) Можливе перевантаження мовною інформацією (стосується випадків, коли одна з мов є менш знайомою або менш рідною для дитини; наприклад, якщо дитина починає вивчати іншу мову в пізньому віці, вона може мати труднощі з правильним вимовлянням звуків через відсутність стійкої артикуляційної бази для цих звуків) Також характерна невизначеність звукової системи (коли дитина не засвоює чітке розмежування між звуками різних мов, вона може мати труднощі з правильним вимовлянням і розпізнаванням цих звуків).

Дослідники у галузі логопедії (Н. Гаврилова, Н. Мартиненко, Ю. Рібцун, М. Савченко, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач та ін. описують фонематичний контроль як здатність керувати процесом розпізнавання та відтворення фонем, як здатність свідомо регулювати мовленнєву діяльність з метою правильної вимови та розрізнення звуків. Фонематичний контроль формується поступово, оволодіння ним характеризує один із аспектів готовності дитини до засвоєння грамоти і навчання у школі.

Наше дослідження було направлене на вивчення особливостей розвитку фонематичного контролю у дітей порушеннями мовлення у одномовному та двомовному середовищі, причиною якого став недостатній розвиток фонематичних процесів. Ми проводили його на базі КЗ «Кам'янський ліцей

Кам'янецької ради Чернівецького району Чернівецької області». У закладі, здебільшого навчаються діти, що виховуються у двомовних сім'ях (українсько-румунських, українсько-російських та ін.) Загалом їх більше 60%. Укладена методика вивчення та оцінювання рівня розвитку фонематичного контролю складалася із завдань для вивчення вміння диференціювати схожі фонemi, використовувати фонематичний аналіз та синтез, розрізняти звуки в словах і фразах, швидко і точно відтворювати складову будову слова українською та мовою (та іншими мовами для дітей що виховуються у двомовному середовищі) та завдання на вивчення мовної конкуренції (до якої мови відноситься почуте слова, а як буде українською).

Діти з двомовних сімей продемонстрували більш ширшу мовну базу, мали більший словниковий запас, швидше адаптовувались і переходили з однієї мови на іншу, продемонстрували швидші мовленнєві реакції. У той же час вплив різних мов призвів до частого змішування фонем. Це ускладнило процес правильного сприйняття й вимови звуків (у зв'язку з впливом на вимову румунської мови у дітей виявились ознаки міжзубного сигматизмута ламбдацизму, одноударна вимова звуку «р»). Якщо у дітей, що виховуються у двомовному середовищі була більшою швидкість виконання завдань і загалом реакції на мовленнєві інструкції (12,4 бали) то діти, що користуються у спілкуванні однією мовою набрали в середньому не більше 10 балів за цим показником. У той же час точність відтворення слів зі складною складовою структурою та збігом приголосним була вища у дітей одномовних. (15 балів проти 7,8 бала). Також помічена тенденція до швидшого виправлення ознак недорозвитку фонематичного контролю у дітей, що виховуються у одномовному середовищі (якщо у першому класі їх 72% то у третьому вже 11%. У той же час діти із двомовних сімей потребують тривалішої допомоги і у другому-третьому класах їх все ще більше 50%). Помилки, які допускають діти з двомовних сімей різнопланові й свідчать про порушення і кінетичного і кінестетичного контролю, тоді як у дітей з переважним використанням однієї рідної мови переважає якийсь один з типів помилок.

Створена нами корекційна програма включала вправи для розвитку фонематичного контролю через формування кінетичних та кінестетичних відчуттів, формування зорового та слухового контролю, його підкріплення через виконання мовленнєвих вправ двома мовами. Ще одним напрямком корекційної роботи було формування контролю за вживанням іншомовних слів (діти вели щоденники мовленнєвого спостереження де записували слова двома мовами і підраховували кількість їх вживання за день).

Програма впроваджується на протязі останніх двох місяців проміжні результати свідчать про позитивну динаміку у розвитку фонематичного контролю у дітей з ФФНМ що виховуються у двомовних сім'ях, але для підтвердження її результативності потрібна подальша корекційна робота.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркадьєва О.О. Про стан розвитку компонентів психологічної структури читання в учнів 2-4 класів із ДЦП // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб. / за ред. В.В. Засенка, А.А. Колупаєвої. – К., 2014. – Вип. 5. Частина 2. – С.16–25.
2. Блінова Г. Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини: Навчально-методичний посібник / Г.Й. Блінова: В 2 ч. – К.: Благовіст, 2001.– 215 с.
3. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Програма та методичні рекомендації /А.М. Богуш. - К.: ІЗМН. - 1997. - 12с.
3. Валлінга С. Підготовка вчителів до активної взаємодії з сім'ями і залучення їх до педагогічного процесу. Міжособистісний підхід./ Coleman M. & Wallinga C. (Winter 1999/2000). Teachers training in family involvement: An interpersonal approach. Childhood Education, 76–81.
4. Вашуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М.С. Вашуленко // Поч. шк. - 2001.- №1. - с. 11 - 13.
4. Визель, Т. Г. Нарушения чтения и письма у детей дошкольного и младшего школьного возраста/ Т. Г Визель. – М.: АСТ , 2005. – 125 с.
5. Винокур А.С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку. /А.С. Винокур –К.:Радянська.школа,1977.
6. Винарская Е.Н. Дизартрия / Е.Н. Винарская – М.: АСТ: Астрель, Транзиткнига, 2005. – 141 с.
7. Грибань Г.В. Дослідження особливостей оволодіння дієслівною лексикою молодшими школярами з ТВМ // Г.В.Грибань -- Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип.2.–К.:Актуальна освіта, 2005.– С47-52.
8. Грибань Г.В. Опанування знань з теми «Дієслово» молодшими школярами з ТПМ: дидактичний аспект // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. Статей молодих вчених: / за ред.. В.В.Засенка, А.А.Колупаєвої. – К.: «Експромт», 2011. – Вип.2.–С.32-40.

9. Данілавічюте Е. А. Обґрунтування методики діагностики готовності дошкільників із НЗНМ до опанування навичок читання. / Е. А. Данілавічюте // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: Вип.5 [за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка]. – К.: Наук. світ, 2004. – С. 215 – 218.
10. Данілавічюте Е. А. Корекція фонемографічних помилок в учнів з дитячим церебральним паралічем / Е. А. Данілавічюте // Дефектологія. – 1999. – № 2. – С.29 – 34.
11. Дэвид Митчелл. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования (Использование научно обоснованных стратегий обучения в инклюзивном образовательном пространстве)./ David Mitchell “What Really Works in Special and Inclusive Education (Using evidence-based teaching strategies)” /First published 2008 by Routledge 2 Park Square.
12. Дяченко К. Г. Інновації в корекції писемного мовлення молодших школярів./ К.Г.Дяченко – Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2013. – 320 с.
13. Егоров Т. Г. Психология овладения навыком чтения / Т.Г.Егоров. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953. – 263 с.
14. Ермакова И.И. Коррекция речи и голоса у детей и подростков: Кн. для логопеда / И.И. Ермакова. – М.: Просвещение, 1996. – 143с.
15. Ефименкова Л.Н., Мисаренко Г.Г. Организация и методы коррекционной работы логопеда на школьном логопункте: Пособие для логопеда – М.: просвещение, 1991.
16. Ефименкова Л. Н. Коррекция устной и письменной речи учащихся начальных классов: кн. для логопедов / Людмила Николаевна Ефименкова. – М.: Просвещение, 1991. – 224 с.
17. Жуйков С. Ф. Психология усвоения грамматики в начальных классах / Сергей Федорович Жуйков. – М.: Просвещение, 1964. – 300 с.
18. Зайцев И.С., Зайцева Л.А., Левяш С.Ф., Ясова И.Н. Нарушения произносительной стороны речи и их коррекция. – Мн., 2001.

19. Ільяна. В. М. Аналіз сформованості навички читання в учнів молодших класів спеціальної школи для дітей з ТПМ // В. М. Ільяна / Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. праць. – К.: «Актуальна освіта», 2006. – Вип. 3. – С. 55–62.
20. Карелина И.Б. Логопедический массаж при различных речевых нарушениях./ И.Б. Карелина – М.: Издательство: ГНОМ, 2014. – 64 с.
21. Ковалик І. І. Про морфеми (морфи) у сфері мови і мовлення / Іван Іванович Ковалик // Мовознавство. – 1982. – № 1. – С. 3–11.
22. Ковшиков В. А. Психолінгвістика. Теория речевой деятельности: [учеб. пособие] / В. А. Ковшиков, В. П. Глухов. – М. : АСТ : Астрель , 2007 – 318с.
22. Коваль Г. П. Звукобуквений аналіз на уроках української мови в початкових класах/ Г. П. Коваль.- Т.: Підручники і посібники, 2008. – 4-22с.
23. Корнев А. Н. Нарушения чтения и письма у детей: Учебно-методическое пособие / А. Н. Корнев. – СПб.: Речь, 2003. – 330 с.
24. Колупаєва А. А. Формування у першокласників з мовленнєвими вадами уявлень про фонетичну і граматичну систему рідної мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / А. А. Колупаєва; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 1998. – 145 с.
25. Коррекционное обучение младших школьников с тяжелыми нарушениями речи на логопедических занятиях и уроках украинского языка / под. Ред. В.В.Тарасун. – К., 1986
26. Кохлін П. А., Хансен К. А., Хеллер Д., Кауфман Р. К., Столберг Дж. Р., а К. «Створення класів, центральними фігурами в яких є діти».
27. Коч П. К, Мак-Доно М. «Поліпшення ефективності батьківських зборів шляхом активного діалогу»./ Koch P. K. & McDonogh M. (1999). Improving parent teacher conferences through collaborative conversations. Young Children, 11–15.
28. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія. Навчальний посібник / за ред. М.К. Шеремет. – К.: Знання, 2010
28. Кочан Т. М. Лінгводидактика двомовного виховання: теорія і практика — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017.

29. Кроткова Л.А. Усвоение словосочетаний существительных с прилагательным на уроках развития речи в младших классах школы для детей с тяжелыми нарушениями речи // Вопросы логопедии. – М., 1978.

30. Кроткова Л.А., Юсимова Г.А. Формирование грамматических обобщений при усвоении множественного числа имен существительных в младших классах школы для детей с тяжелыми нарушениями речи // Речевые расстройства у детей и методы их устранения. – М., 1978.

31. Крылова Н.Л. Работа по преодолению аграмматизма у учащихся с речевым недоразвитием на уроках произношения / Приготовительный класс // Дефектология. – 1974. – №6.

32. Кунанець О., Дідух Г. Досвід залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл// Психолог. — 2004. — № 37. — С.18-21.

33. Кунц. Н. «Необхідність приналежності. Перегляд ієрархії потреб Маслоу».

34. Лалаева Р. И. Выявление дизорфографии у младших школьников / Р. И. Лалаева И. В. Прищепова. – СПб.: СПбГУПМ, 1999. – 36 с.

35. Лалаева Р. И. Диагностика и коррекция нарушений чтения и письма у младших школьников / Р. И. Лалаева, Л. В. Венедиктова. – СПб.: Союз, 2003. – 392 с.

36. Лалаева Р. И. Нарушение процесса овладения чтением у школьников / Р. И. Лалаева. – М.: Просвещение, 1983. – 136 с.

37. Лалаева Р. И. Дисграфия. / Раиса Ивановна Лалаева // Хрестоматия по логопедии. – М., 1997. – С. 198.

38. Лалаева Р. И. Логопедическая работа в коррекционных классах / Раиса Ивановна Лалаева. – М.: Владос, 2004. – 222 с.

39. Логопедія: підручник / За ред. М. К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. – 776 с.

40. Лопатина Л.В. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста с минимальными дизартрическими расстройствами / Л.В. Лопатина. – СПб.: Союз, 2004.—192 с.

41. Лурия А. Р. Очерки психофизиологии письма / А. Р. Лурия. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1950. – 83с.
42. Мамот Т. Л. Корекція дисграфій: методичні рекомендації./Т.Л. Мамот – Тернопіль: Навчальна книга. — Богдан, 2015. – 16 с.
43. Марченко І. С., Кобилякова Т. В. Профілактика оптичної дисграфії: навчально-методичний посібник / укл.: І. С. Марченко, Т. В. Кобилякова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 101 с.
44. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія)./ І.С. Марченко – 1 видання. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 288 с.
45. Масенко Л. Т. Мова і політика — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2010.
45. Методические рекомендации по преодолению первичных нарушений речевого развития у учащихся подготовительного и первого классов школы для детей с тяжелыми нарушениями речи / сост. Соботович Е.Ф. – К., 1989.
46. Навчальні програми з української мови для підготовчого, 1-4, 5 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>
47. Мак-Брайд С. Л. Педагогічні підходи, орієнтовані на сім'ю./ McBride S. L. (1999). Family centered Practices. Young Children, 62–68.
48. Маллер А. Р. Ребенок с ограниченными возможностями: Книга для родителей./ А.Р.Маллер -- М.: Педагогіка — Пресс, 1996. — 80 с.
49. Николаева С.М. Из опыта работы по упорядочению грамматического строя у учащихся с НОНР // С.М. Николаева -- Дефектология. – 2000. – №1. – С. 86 – 96.
49. Нетьосов С.І. Використання програмно-апаратного забезпечення в процесі корекції вад слуху та мовлення у дітей [Електронний ресурс] / С.І. Нетьосов // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2016 – т. 54. – № 4. – С. 72–82. – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua>

49. Новий тлумачний словник української мови. – Т.1. – К.: Аконіт, 1999. – 910 с.
50. Орлова О.С. Нарушения голоса у детей: учебно-методическое пособие / О.С. Орлова. – М.: АСТ: Астрель: Транзиткнига, 2005. – 125 с.
51. Поваляева М.А. Справочник логопеда./ М.А. Поваляева – Ростов-на-Дону: “Феникс”, 2001. – 418 с.
51. Полатай Е.Г. Формування культури мовлення студентів як умова їхньої соціалізації: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. – Харків, 2001. – 19 с.
52. Пригода З.С. Орфографічна грамотність – актуальна проблема навчання дітей із тяжкими порушеннями мовлення // З.С. Пригода -- Український логопедичний вісник: зб. наук. праць. К.: ПП «Актуальна освіта», – 2011. – №2. – С. 31 – 35.
53. Пригода З.С. Формування компонентів орфографічної навички у школярів із тяжкими порушеннями мовлення // З.С. Пригода -- Український логопедичний вісник: зб. наук. праць. К.: ПП «Актуальна освіта», – 2013. – №4. – С. 40 – 44.
54. Прищепова И. В. Дизорфография младших школьников: учеб.-метод. пособие / Ирина Владимировна Прищепова. – СПб.: Каро, 2006. – 240 с.
54. Романюк С. А. Українсько-російська двомовність в Україні: соціокультурний аспект // Науковий вісник ЧНУ. – Чернівці: ЧНУ, 2015.
54. Рібцун Ю.В. Особливості фонематичної складової мовлення дітей середнього дошкільного віку із ФФНМ / Ю.В. Рібцун // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 2011. – № 18. – С. 208 – 212.
55. Садовникова И. Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников / И. Н. Садовникова/ – М.: Владос, 1997. – 184 с.
56. Симерницкая Э.Г., Иншакова О.В. Нарушения памяти у детей с дисграфией // Учитель-дефектолог: современные проблемы подготовки и совершенствование работы. – М.: МГПИ им. В.И. Ленина, 1990.
56. Скуратівський Л. Концепція мовної освіти 12-річної школи (Українська мова) /Л. Скуратівський //Українська мова і література в школі. - 2002. - №2. - С. 4 - 10.

57. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическа структура речевої діяльності і механізми її формування / Е.Ф. Соботович. – К.: ИЗМН, 1997. – 44 с.
58. Соботович Е.Ф. О механізмах формування фонематического восприятия у детей в процесі онтогенеза / Е. Ф. Соботович, И.Э. Соботович // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 2-3 листопада 1994 р. – К., 1994. – С. 267 – 270.
59. Соколова Н.В. Обучение детей с ФФНР и ОНР навыку употребления предложно-падежных форм // Дефектология. – 1999. – №1. – С. 55 – 58.
60. Спирова Л.Ф. Особенности речевого развития учащихся с ТНР. – М.: Педагогика, 1980. – 288 с.
61. Спирова Л. Ф. Дифференцированный подход к проявлению нарушения письма и чтения в учащихся общеобразовательных школах / Л. Ф. Спирова, А. В. Ястребова // Дефектология. – 1988 – № 5. – С. 3–9.
62. Тарасун В.В. Тесты учебных способностей для класса I класса. – К., 1992. – 100 с.
62. Тищенко В. Формування слухового контролю в мовленнєвій діяльності старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення / В. В. Тищенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. - 2015. - Вип. 29. - С. 112-118. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2015_29_21
62. Ткачук О. С. Фонетична компетенція молодшого школяра як одна з провідних у засвоєнні мовно-мовленнєвого матеріалу з української мови/ О. С. Ткачук// Педагогічні науки.-2011. - №1.- с. 105-110.
63. Трофименко Л.І. Механізми засвоєння лексико-граматичних одиниць мови учнями молодшого шкільного віку із нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення. Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – 2013. – С. 9 – 13.
64. Трофименко Л.І. Теоретичні передумови формування морфологічних знань у школярів із тяжкими порушеннями мовлення Освіта осіб з особливими

потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць. – Вип. 8. / за ред. В. В.Засенка, А. А. Колупаєвої. – К.: ТОВ «Поліграф плюс», 2015. – С. 160 – 165.

65. Тенцер Л. В. Обґрунтування та зміст діагностичної методики дослідження навичок письма у молодших школярів із дисграфією / Л. В. Тенцер // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. - 2015. - Вип. 29. - С. 102-112. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2015_29_2065.

66. Чередніченко Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Навчально-методичний посібник. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. – 208 с.

67. Чередніченко Н.В. Проблема надання допомоги дітям із порушенням писемного мовлення / Наталія Володимирівна Чередніченко // Вісник: зб. наук. пр. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 172 – 173.

68. Чередніченко Н. В., Клименко І. В, Тенцер Л. В. Порушення письма у молодших школярів: діагностика та корекція. Навчально-методичний посібник. Київ, 2018. 248 с.

69. Шеремет М.К., Пахомова Н.В. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення до навчання в школі. Навчально-методичний посібник. – К., 2009.

70. Щерба Н.В., Тенцер Л. В. Scientific Principles for Organizing Correctional Work of a Speech Therapist on Overcoming Dysgraphia in Primary School Students. Наукові принципи організації корекційної логопедичної роботи з подолання дисграфії у молодших школярів. Міжнародне фахове видання. Збірник European Humanities Studies: State and Society. Краків, 2016. Вип. 2. С. 96-109.71. Єрмоленко С.Я., 2009, Лінгвістичні аспекти двомовності

71. Єрмоленко С. Я., Шевченко Л. І. Мова та ідентичність: Українська двомовність і національна ідентичність // Мовознавство. – 2009.

72. ERIC - Challenges and Benefits of Early Bilingualism (files.eric.ed.gov)

73. "Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition" by Ellen Bialystok, Cambridge University Press.